

УДК 930.1: 316.4.063.7 (477) “1920/1953”

Ольга Довбня

**Політичні репресії проти Римо-католицької
церкви в Радянській Україні
(1920-ті – початок 1950-х рр.)
у сучасній вітчизняній історіографії:
регіональні особливості**

Проаналізовано основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні регіональних особливостей репресивної складової анти-релігійної політики компартійно-радянської влади щодо духовенства та вірян Римо-католицької церкви в 1920-ті – на початку 1950-х рр. З’ясовано, що українськими дослідниками на широкій джерельній базі визначено причини, етапи, форми й наслідки політичних репресій у СРСР проти римо-католиків Житомирщини, Поділля, Фастівщини, Півдня України, Волині, Східної Галичини та Закарпаття. Водночас поза увагою науковців опинилися регіональні особливості репресивних заходів проти католиків західного обряду на Київщині, Чернігівщині, Донбасі, Харківщині та Північній Буковині.

На підставі огляду наукового доробку вітчизняних істориків, присвяченого зазначеній проблемі, встановлено, що репресивна політика проти сповідників католицької віри в Радянській Україні в окреслений період була спрямована на придушення опозиційних настроїв, національного сепаратизму, нейтралізацію впливу Ватикану, а також його адаптацію до радянської моделі управління.

Ключові слова: державний атеїзм, компартійно-радянська влада, органи державної безпеки, репресії, депортація

Olha Dovbnia

Modern domestic historiography of political repressions against the Roman Catholic Church in Soviet Ukraine in the 1920s – the early 1950s: regional features

The main achievements of the modern Ukrainian historiography in highlighting of the regional features of repressive policy of the Soviet state against the Roman Catholic Church clergy and believers in the 1920s – the

early 1950s are analyzed. It is established that the researchers have paid the greatest attention to clarification of the reasons, forms and consequences of repressive policy of the Soviet Union against the Roman Catholic Church clergy and believers of the Zhytomyr, Podolia, Fastiv region, South Ukraine, Volhynia, Eastern Galicia and Transcarpathia. It is found that the repressions against the Roman Catholic Church clergy and believers of Kyiv, Chernihiv, Donbas, Kharkiv regions, Northern Bukovyna during the studied period are unexplored.

Based on the scientific achievements of the domestic historians, devoted to this problem, it is shown that political repressions against the Roman Catholic Church clergy and believers in Ukrainian SSR in the 1920s – the early 1950s were directed to their adaptation of the Soviet model of governance, neutralizing Vatican's influence on population of Ukraine, suppression of any manifestations of oppositional moods or national separatism.

Keywords: state atheism, Communist-Soviet authorities, the public security authorities, repressions, deportation

Регіональні особливості репресивної політики проти духовенства та вірян Римо-католицької церкви є одним із напрямів досліджень у сучасній українській історіографії. Значущість цієї історіографічної групи праць обумовлена тим, що на загальному тлі репресій проти римо-католиків Радянської України вітчизняні історики намагаються простежити певні закономірності й виявити властиві регіонам специфічні риси, які детермінували причини репресивних заходів, їх динаміку, форми та наслідки.

Метою запропонованої статті став аналіз наукового доробку вітчизняних дослідників, присвяченого регіональній специфіці політичних репресій радянської держави проти католиків західного обряду в 1920-ті – на початку 1950-х рр. Актуальним залишається опрацювання різних концепцій, з'ясування здобутків і перспектив для подальших розробок зазначеної проблеми, що, своєю чергою, сприятиме розвитку історичних знань.

Огляд наукової літератури за цією темою засвідчує, що сучасна українська історіографія регіональних особливостей переслідування вірян і духовенства РКЦ у 1920–1950-ті рр. не була предметом окремої розвідки, що й визначає наукову новизну статті.

Публікація є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою СРСР щодо різних категорій населення України, в контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки. Робота виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: “Соціум УСРР – УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)”, що включена до тематичного плану Інституту історії України Національної академії наук України.

Слід зауважити, що українські науковці вже описали специфіку політичних репресій проти священнослужителів і вірних РКЦ у більшості регіонів України. Так, цю тему на матеріалі Житомирщини в 1920–1930-ті рр. розкривають П. Федоренко [1], Т. Рафальська [2] і В. Бернацький [3, с. 133–139, 142]. При цьому П. Федоренко, вивчаючи репресивні заходи проти римо-католицького духовенства Житомирської дієцезії в першій половині 1920-х рр., висновує, що вони тоді тільки почали набирати обертів, а основними їх формами стали арешти, ув'язнення в губернських відділах ДПУ УСРР, де застосовувалися психічні та фізичні тортури, а також заслання до таборів [1]. Окрім цього, дослідниця вказує, що стандартним обвинуваченням було шпигунство на користь Польщі, антирадянська пропаганда або антирадянська контрреволюційна діяльність.

Зі свого боку, Т. Рафальська, аналізуючи репресивну політику компартійно-радянської влади щодо римо-католиків Житомирщини у 1920-ті – першій половині 1930-х рр., виділила причини та методи боротьби з РКЦ [2]. Авторка обстоює думку, що репресії проти Церкви на цих теренах детермінувалися двома чинниками – географічним розташуванням регіону (межував із “буржуазною” Польщею) та численною польською громадою. З-поміж усіх методів боротьби з католиками західного обряду органи держбезпеки найчастіше використовували демонстрації й мітинги “трудящих” проти “шпигунської діяльності” РКЦ,

вербування таємних агентів і всебічний тиск на ксьондзів. Як і попередня дослідниця, Т. Рафальська звертає нашу увагу на те, що обвинувачували переважно в шпигунстві на користь Польщі, контрреволюційній діяльності, участі в “контрреволюційній фашистській організації”.

Певну історіографічну цінність у дослідженні характеру та масштабів переслідувань державою сповідників римо-католицької віри на Житомирщині в 1920–1930-ті рр. має кандидатська дисертація В. Бернацького [3]. Зокрема, історик встановив, що активізація репресивної політики припадає на 1922–1928 рр., 1929–1935 рр. та 1937–1938 рр. Спочатку органи держбезпеки здебільшого вдавалися до дискредитації римо-католицького священства, а з 1930-х рр. – до різних форм репресій (як-от позбавлення права релігійної діяльності, ув’язнення, виселення, депортація, розстріл). Щодо вірян РКЦ, то, на переконання дисертанта, репресивні заходи проти них, маючи безпосередній зв’язок із тотальною насильницькою колективізацією й ліквідацією національних районів, стали масовими в 1930 р., а головною їх формою було виселення “соціально небезпечного елемента” із прикордонних районів. В. Бернацький також акцентує на тому, що справжнього терору римо-католики Житомирщини зазнали в 1937–1938 рр., тобто під час здійснення “німецької” (наказ за № 00439 від 25 липня 1937 р.) і “польської” (наказ за № 00485 від 11 серпня 1937 р.) національних операцій.

Окремі праці вітчизняні науковці присвятили жертвам репресій на Житомирщині. Так, Н. Рубльова [4] та В. Грабовський [5], спираючись на матеріали архівно-слідчої справи, простежили трагічну долю генерального вікарія Луцько-Житомирської єпархії Анджея Андрійовича Федуковича. Важливість цих розвідок полягає в тому, що вони допомагають реконструювати механізм функціонування репресивної машини.

Репресивні дії проти РКЦ на території Поділля характеризуються в роботах В. Сторчового та В. Нестеренка [6; 7],

Л. Місінкевича [8], В. Рудого [9]. Скажімо, у колективній історико-релігієзнавчій монографії “Римсько-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті – 90-ті роки ХХ ст.” (Коломия, 2001) серед інших аспектів проблеми розглянуто також репресивну складову антирелігійної політики комуністичної влади в 1920–1930-ті рр. [6].

У статті В. Нестеренка не тільки показані політичні зміни у ставленні радянської держави до римо-католиків регіону наприкінці 1920-х рр., а й висвітлені методи впровадження слідства в 1930-х рр. [7]. Автор виокремив п’ять етапів розвитку політики СРСР стосовно РКЦ на Поділлі: 1) з 1929 р. – цілеспрямоване закриття римо-католицьких культових споруд і установ; 2) з 1933 р. – ліквідація польської інтелігенції; 3) з 1934 р. – фабрикування справи “контрреволюційної організації римсько-католицького і уніатського духовенства на Правобережній Україні” та припинення діяльності польських шкіл і культурно-освітніх закладів; 4) з 1935 р. – масові депортації поляків з прикордонних районів Поділля на схід України і до Казахстану; 5) з 1936 р. – тотальні репресії проти поляків-католиків. Основним методом провадження слідства в 1930-х рр., як на підставі архівно-слідчої справи ксьондза А. Матусевича переконливо довів В. Нестеренко, була фальсифікація слідчих матеріалів співробітниками органів держбезпеки. Що ж до форм і масштабів репресій, то, за висновком цього науковця, внаслідок арештів, ув’язнень, заслань, депортацій духовенства й вірян, наприкінці 1930-х рр. ця Церква як суспільна інституція була повністю ліквідована.

Л. Місінкевич, простежуючи проведення антирелігійних кампаній у Подільському регіоні в 1920–1930-ті рр., зупиняється й на переслідуванні представників РКЦ, загалом зазначаючи, що державна влада в тогочасній Україні вела безкомпромісну боротьбу з Церквою, насаджуючи атеїстичні погляди [8].

Натомість В. Рудий, зосередившись на радянській репресивній політиці стосовно різних категорій населення Надбужжя,

наголошує, що репресії проти католицьких священників були цілеспрямованою акцією, а поряд із адміністративними заходами застосовувались і каральні – арешти, ув'язнення, розстріли [9, с. 88–111].

У деяких публікаціях йдеться про репресоване католицьке духовенство на Поділлі 1930-х рр. Наприклад, А. Лисий не лише з'ясував долю ксьондза А. Туровського, а й розповів про методи впровадження слідства та поведінку обвинуваченого [10; 11].

Відома дослідниця проблеми взаємин держави й РКЦ у Радянській Україні в 1920–1930-ті рр. Н. Рубльова розкрила особливості реалізації антикатолицької політики на Фастівщині [12]. Це напрацювання цінне насамперед детальним аналізом репресивних заходів щодо священства та вірян РКЦ, який здійснено на матеріалах архівно-слідчих справ репресованих. Серед іншого вказується, що активна фаза антицерковної кампанії на Фастівщині збіглася в часі з проведенням насильницької колективізації, а найпотужніша за розмахом та найбільш нищівна за наслідками серія гонінь датується періодом Великого терору. Згідно з цим істориком, тогочасні репресії проводилися в рамках виконання уже згаданого наказу НКВС СРСР від 11 серпня 1937 р., міра покарання визначалася спільними рішеннями народного комісара внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР (двійки), а також особливої трійки Управління НКВС УРСР по Київській області, а обвинувальні висновки у справах репресованих зводилися до нічим не підтверджених фраз про “злочинну діяльність” вірян під керівництвом ксьондзів. У результаті, підсумовує Н. Рубльова, антирелігійна кампанія на Фастівщині, як і в усій Україні, призвела до зникнення будь-яких публічних та організованих форм релігійного життя, а священники та їхня паства зазнали різноманітних утисків і репресій.

Помітне місце в регіональній історіографії політичних репресій проти римо-католиків посідають студії цієї теми в територіальному розрізі Півдня України. Так, у науковому до-

робку В. Ганзуленко мовиться про особливості відносин РКЦ з радянською владою в регіоні в 1920–1930-ті рр., зокрема досліджено специфіку репресивної політики щодо РКЦ та її наслідки [13–17]. Історик доводить, що церковна політика держави була спрямована на припинення діяльності місцевих римо-католицьких громад. Задля досягнення цієї мети задіяли розгалужену й багатофункціональну систему антирелігійного державного апарату, який використовував різні засоби впливу – економічний, адміністративний і морального тиск, а також переслідування політичного та кримінального характеру. При цьому, як пише дослідниця, крім дискримінації католицьких священників, звинувачень у шпигунстві й антирадянській діяльності, активно застосовувалася тактика залучення до антикатолицької роботи тутешнього німецького та польського населення. Узагальнюючи наслідки репресій, В. Ганзуленко, підтримуючи думку попередніх авторів, констатує, що результатом такої політики стало не лише цілковите закриття костьолів і припинення функціонування католицьких спільнот, але й фізичне знищення ксьондзів.

Взаємини католицького духовенства та компартійно-радянської влади Півдня України того самого періоду стали предметом дослідницької уваги й Н. Рубльової. Як і В. Ганзуленко, вона підкреслила, що держава, вдаючись до різних засобів тиску, вела з Церквою безкомпромісну боротьбу [18].

О. Третьякова, описуючи становище римо-католиків цього ж регіону в міжвоєнні роки, стверджує, що антирелігійна пропаганда не дала бажаних результатів – вплив Церкви на місцеве польське населення не був подоланий, тому влада швидко змінила тактику, розпочавши репресії у вигляді арештів і групових судових процесів [19]. Результати переорієнтації на нові методи антицерковної боротьби О. Третьякова оцінює так само, як і В. Ганзуленко.

Специфіку репресивних заходів щодо римо-католицької громади Запоріжжя в 1920–1930-ті рр. вивчає В. Стойчев [20; 21].

Найбільшим науковим здобутком цієї його роботи є оприлюднення текстів архівно-слідчих справ репресованих церковних діячів та вірян [20, с. 314–349].

У працях О. Городецького досліджені шляхи, форми й методи реалізації антирелігійної державної політики стосовно поляків-католиків Півдня України в 1920-ті рр. [22–24]. При цьому історик звернув увагу на тісний взаємозв'язок цієї кампанії із формуванням і поступовим зміцненням тоталітарного режиму в СРСР, а також дійшов висновку, що володіння інформацією про чисельність церковних громад РКЦ¹ та списками парафіян дозволяло каральним органам вчасно знешкоджувати потенційних «ворогів народу» із середовища поляків [21; 23].

У розгалуженій системі регіональних студій репресивної складової антирелігійної політики радянської влади щодо РКЦ важливе місце займають публікації, в яких ці процеси простежуються в західних регіонах України 1939–1953 рр.

Зокрема, про репресії проти римо-католиків у період першої радянзації читаємо в колективній монографії “Зачистка”: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.” (Луцьк, 2014) [25]² та в статті В. Барана [26]. У другому підрозділі четвертого розділу щойно названої книги, який має заголовок “Наступ влади на релігію та церкву”, аналізуються причини, форми, особливості й наслідки репресивних дій щодо РКЦ [25, с. 237–250]. Причиною репресій проти духовенства, згідно з В. Бараном і В. Токарським, було те, що сталінський режим уважав релігію та Церкву ідейним і політичним супротивником. Серед форм репресивної політики ці науковці виділяють, окрім

¹ Як відомо, католицькі громади формувалися за національною ознакою, тому існували окремі католицькі спільноти українців, поляків, німців.

² У монографії відображено зміст дисертації В. Токарського. Див.: Токарський В. В. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. В. Токарський. – Луцьк, 2011. – 20 с.

численних адміністративних заходів (ліквідація католицьких інституцій та організацій, націоналізація церковних земель і будівель, позбавлення священнослужителів джерел існування, вигнання ченців і черниць з монастирів, запровадження високих податків тощо), і широко застосовувані каральні. У результаті, 72 представники духовенства Луцької³ і Перемишльської дієцезій і Львівської архидієцезії були заарештовані, а 79 ксьондзів Луцької дієцезії змушені виїхати на територію Польщі, окуповану Німеччиною. Як правило, ксьондзам інкримінували антирадянську агітацію, сепаратизм, прослуховування західних радіостанцій, але це, на думку істориків, не похитнуло позиції РКЦ на західноукраїнських землях. Автори монографії також акцентують на тому, що режим у 1939–1941 рр. вдавався до каральних заходів у менших масштабах, ніж у повоєнний час, що зумовлювалося прагненням здобути симпатії населення, цілковитим пануванням релігійної свідомості в різних прошарках суспільства та загалом лояльним ставленням церковної верхівки до компартійно-радянської влади. Згадану лояльність В. Баран і В. Токарський пояснюють намаганням вберегти священство та вірян РКЦ не тільки від репресій, а й від руйнівного впливу політики державного атеїзму.

Стаття В. Барана [26] є близькою за змістовим наповненням до щойно охарактеризованого підрозділу монографії, тому зупинятися на ній окремо немає потреби.

У низці досліджень розкриваються особливості політичних репресій проти РКЦ в окремих регіонах Західної України в період Другої світової війни та в повоєнну добу. Зокрема, І. Булига інформує про репресивні заходи органів радянської та німецької влади на Волині в час війни [27; 28]. На її погляд, політичні переслідування духовенства й вірян РКЦ тоді мали етнонаціональне забарвлення, тому великих утрат від них зазнали саме поляки,

³ 18 ксьондзів Луцької дієцезії, за даними В. Барана та В. Токарського, були розстріляні.

яких депортували, ув'язнювали та розстрілювали. Загалом дослідниця вважає, що амплітуда антикатолицької політики в СРСР коливалася між ідеологічними завданнями та прагматичними міркуваннями, між спробами тотального знищення й намаганням замінити релігію новою ідеологією – комунізмом. Пояснюється це тим, що РКЦ на Волині мала тотальний вплив на суспільну свідомість, тож коли тоталітарний режим зіткнувся з еквівалентною силою, він не зміг із нею мирно співіснувати й повинен був будь-якими методами підкорити її.

У книзі І. Андрухів та А. Француза репресивна політика щодо РКЦ у 1944–1953 рр. розглядається на тлі взаємин держави з релігійними конфесіями на Прикарпатті [29, с. 389–396]. За визначенням авторів, репатріаційна акція, що фактично була примусовою депортацією польського населення, здійснювалася з єдиною метою – позбутися римо-католиків як соціальної опори Ватикану. І ця мета була досягнута: припинили своє існування на теренах Станіславщини чоловічі та жіночі монастирі, з 92 зареєстрованих римо-католицьких громад станом на 1 серпня 1946 р. залишилося тільки чотири, які обслуговувалися двома ксьондзами. До того ж одного з них, Войцеха Ольшовського, було знято з реєстрації 27 серпня 1949 р. за порушення законодавства про культу й у вересні заарештовано органами держбезпеки за сфальсифікованою справою. Під постійним тиском перебував і о. Юзеф Сліпко. Остаточо парафії РКЦ на Станіславщині було ліквідовано влітку 1960 р.

Вивчаючи державну політику Радянського Союзу щодо релігії та Церков на Галичині 1944–1964 рр., Я. Стоцький зупиняється й на репресивних діях супроти римо-католиків у 1944–1953 рр. [30–32]. Історик зазначає, що сталінський режим сприймав Ватикан як одного зі своїх головних ідеологічних ворогів, тому й чинив такий потужний тиск на РКЦ. Як і попередні дослідники, він наголошує, що депортація польського населення з України в 1944–1945 рр. зруйнувала парафіяльну мережу РКЦ, а по-

стійний контроль органів держбезпеки, обмеження діяльності шляхом зняття з реєстрації священників, релігійних громад, а також закриття діючих костьолів у 1947–1953 рр. призвели до зменшення кількості римо-католицьких парафій у Галицькому регіоні на третину.

Не оминули своєю увагою вітчизняні науковці й репресій проти священнослужителів та вірних цієї Церкви на Закарпатті після його приєднання до СРСР. О. Довганич та О. Хланта, зосібна, стверджують, що такі політичні переслідування на цій території почалися в 1945 р., активізувалися в 1949–1950 рр. та тривали до 1952 р. [33]. Місцевим ксьондзам інкримінували зв'язки з угорськими каральними органами й антирадянські провокації, а термін ув'язнення становив від 8 до 25 років.

Зі свого боку, Л. Капітан, досліджуючи специфіку політики компартійно-радянської влади щодо РКЦ у контексті радянізації Закарпаття, з'ясовує той факт, що відразу після своєї появи на Закарпатті нова адміністрація вдалася до політичних репресій проти священства католицького віровизнання, маскуючи їх поза-судовими вироками за кримінальними статтями [34, с. 281–314; 35–37]. За її обрахунками, з другої половини 1940-х рр. до 1953 р. таких гонінь зазнали 17 душпастирів РКЦ. Якщо зважити на те, що станом на 1944 р. на Закарпатті налічувалося 48 ксьондзів, а в 1945 р., після виїзду кільканадцяти з них за кордон, їх залишилося лише 35, то стає очевидно, що практично кожний другий священник цієї Церкви був репресований.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків з цієї проблематики, можна зробити висновок, що політичні репресії проти сповідників римо-католицької віри в окреслений період були спрямовані на придушення опозиційних настроїв, національного сепаратизму, нейтралізацію впливу Ватикану, а також його адаптацію до радянської моделі управління. При цьому активна фаза боротьби з РКЦ у Радянській Україні міжвоєнної доби збіглася в часі з проведенням суцільної насильниць-

кої колективізації, а найпотужніша за масштабами й найбільш нищівна за наслідками серія гонінь відбулася у період Великого терору. Натомість на Волині, у Східній Галичині й на Закарпатті політичні переслідування римо-католиків набули масового характеру вже після Другої світової війни і були тісно пов'язані з нейтралізацією впливу Ватикану та боротьбою з національно-визвольним рухом.

Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що сьогодні на широкій джерельній базі та здебільшого на належному науковому рівні вже висвітлено причини, етапи, форми й наслідки репресивної політики радянської держави проти РКЦ на теренах Житомирщини, Поділля, Фастівщини, Півдня України, Волині, Східної Галичини та Закарпаття. Водночас у полє зору сучасних науковців поки що ще не потрапили регіональні особливості репресій проти римо-католиків Київщини, Чернігівщини, Донбасу, Харківщини та Буковини, що й необхідно взяти до уваги майбутнім дослідникам цієї теми.

1. Федоренко П. Політика більшовицької влади щодо Римо-католицької церкви у першій половині 1920-х років (на прикладі Житомирської дієцезії) // Польські студії № 2–3: II та III конкурси імені Єжи Гедройця. Київ: Дух і літера, 2010. № 22. С. 123–140.

2. Рафальська Т. Л. Репресивна політика радянської влади проти духовенства та віруючих на Житомирщині у 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2010. Вип. 6. С. 177–186.

3. Бернацький В. Р. Релігійні об'єднання Волині – Житомирщини в умовах більшовицького режиму 1920–1930-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Рівне, 2016. 229 с.

4. Рубльова Н. Автодафе житомирського ксьондза // Війни і мир або “українці – поляки: брати, вороги, сусіди” / упоряд.: Л. Івшина, С. Мохун, В. Панченко, Ю. Шаповал. Київ: АТЗТ “Укр. прес-група”, 2004. С. 311–330.

5. Грабовський В. Б. Правда про смерть ксьондза Федуківича // Реабілітовані історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: заст. голови

Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін. Кн. 7. Част. перша. Житомир: “Полісся”, 2015. С. 106–110.

6. Сторчовий В. М. Римсько-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті – 90-ті роки ХХ ст.: іст.-релігійзн. дослідж. / В. М. Сторчовий, В. А. Нестеренко. Коломия: ВПГ “ВІК”, 2001. 67 с.

7. Нестеренко В. А. Репресії проти Римсько-католицької церкви на Поділлі у 30-ті роки ХХ ст. // Злочин проти розуму і совісті: репресії сталінізму проти української інтелігенції та Церкви на Поділлі (нарис). Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2013. С. 47–58.

8. Місінкевич Л. Л. Реалізація державної політики щодо релігії та віруючих на Поділлі в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Краєзнавство. 2003. № 1–4. С. 94–97.

9. Рудий В. М. Розстріляне Надбужжя: іст. нарис. Вінниця: Видавництво-друкарня “Діло”, 2007. 396 с.

10. Лисий А. Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону (за слідчою справою ксьондза А. Туровського) // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.) / редкол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. Вінниця: Велес, 2002. С. 156–159.

11. Лисий А. Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону // Реабілітовані історією. Вінницька область / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) та ін. Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. Кн. 1. С. 854–856.

12. Рубльова Н. Римо-католицька церква в українській провінції 1920–1930-х рр.: Фастівщина // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2012. № 1(38). С. 258–332.

13. Ганзуленко В. П. Римо-католицька церква на Півдні України: час соціальних перетворень (1917–1930 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2008. Вип. XXII. С. 71–74.

14. Ганзуленко В. П. Римо-католицька церква: існування в умовах анти-релігійного законодавства (20-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2008. Вип. XXVII. С. 176–180.

15. Ганзуленко В. П. Репресивна політика радянської влади щодо римо-католиків Херсонщини в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Історичне релігієзнавство. 2010. Вип. 2. С. 68–74.

16. Ганзуленко В. П. Римо-католицька церква на Півдні України за часів державного атеїзму (кінець 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Історичне релігієзнавство. 2014. Вип. 10. С. 62–72.

17. Ганзуленко В. П. Римо-католицька церква на Півдні України (20–30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. Запоріжжя, 2015. 20 с.

18. Рубльова Н. С. Католицьке духовенство Півдня України в умовах радянської дійсності 1920-х – 1930 років: статус, імідж, спосіб життя // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2011. Вип. 3.30. С. 302–318.

19. Третякова О. А. Становище римо-католицької церкви Півдня УСРР у міжвоєнні роки // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 3.41. С. 117–122.

20. Стойчев В. Римо-католицька громада Запоріжжя у 1920–1930-х рр. // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2012. № 2(39). С. 300–349.

21. Стойчев В. Важкий шлях римо-католиків Запоріжжя // Реабілітовані історією. Запорізька область / гол. ред. С. Д. Рев’якін. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2013. Кн. 6. С. 93–96.

22. Городецький О. В. Національна політика Радянської держави щодо польського населення Півдня України (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.

23. Городецький О. В. Політична провокація каральних органів на Півдні УСРР (“Справа” польського ксьондза у Кам’янському) // Грані. 2010. № 6(74). С. 22–26.

24. Городецький О. В. Проведення та реалізація антирелігійної політики КП(б)У щодо польської національної меншини на Півдні України (1921–1928 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2011. Т. 19, вип. 19. С. 73–79.

25. Баран В. К., Токарський В. В. Наступ влади на релігію та церкву // “Зачистка”: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2014. С. 237–250.

26. Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. // Komunizm : system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy. 2014. № 3. S. 49–63.

27. Булига І. Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939–1941 рр. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Історичне релігієзнавство. 2009. Вип. 1. С. 32–40.

28. Булига І. І. Особливості трансформації християнських конфесій в умовах тоталітарних режимів на Волині періоду другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Острог, 2010. 208 с.

29. Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с.

30. Стоцький Я. Римо- та вірмено-католицизм в галичанських областях України у 1944 – 1946 рр. // Українське релігієзнавство. 2009. № 51. С. 168–178.

31. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: монографія. Київ: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.

32. Стоцький Я. В. Терор і репресії в українських етнічних землях Польщі та у Західній Україні в 1940-х рр.: етнографічний та конфесійно-трансформаційний аналізи // Релігія та соціум. 2016. № 3–4. С. 50–62.

33. Довганич О. Д., Хланта О. В. Репресії у процесі ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з російською православною церквою, переслідування інших релігійних громад // Реабілітовані історією. Закарпатська область: у 2 кн. Ужгород: ВАТ “Вид-во “Закарпаття”, 2003. Кн. 1. С. 97–109.

34. Капітан Л. І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянської країни, 1944–1964 рр. Київ: Видавництво “Варта”, 2013. 583 с.

35. Капітан Л. І. Пристосування: спроби римо-католицької церкви Закарпаття вижити // Чорноморський літопис. 2014. Вип. 10. С. 87–94.

36. Капітан Л. І. Антирелігійний курс влади щодо римо-католицької церкви у Закарпатті (1945–1955 рр.) // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 157–168.

37. Капітан Л. І. Внутрішні трансформації Римо-католицької церкви в повоєнному Закарпатті // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 3. С. 8–13.